

УДК 373.5.091:811.161.2

Валентина Александрова
ORCIDiD 0000-0003-1514-7171старший викладач кафедри української мови,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-б, 04212 м. Київ, Україна
wenera_alex@ukr.net

ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 8-9 КЛАСАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розкрито змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу, визначено завдання позакласної роботи у процесі навчання української мови, що полягають у розширенні, поглибленні здобутих на уроках мови знань, удосконаленні практичних умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета, виокремлено мовознавчий і соціокультурний сегменти у змістовому компоненті позакласної роботи.

Ключові слова: змістовий компонент позакласної роботи з української мови; мовознавчий та соціокультурний сегменти змістового компонента позакласної роботи; позакласна робота; соціокультурна компетентність учнів.

Вступ. Важливим складником формування соціокультурної компетентності в учнів 8 – 9 класів є позакласна робота з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі, яка сприяє формуванню в учнів інтересу до предмета, розвиткові інтелекту, креативності, забезпечує розкриття краси й багатства української мови, ознайомлює учнів з роллю мови у формуванні особистості.

Ретроспективний аналіз спеціальної літератури засвідчує, що позакласну роботу в системі виховання учнів розглядали видатні педагоги Б. Грінченко, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький, а також сучасні психологи і філософи І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, Ю. Римаренко, С. Сливка та ін.

Вузлові аспекти організації позакласної роботи досліджували дидакти А. Алексюк, С. Гончаренко, С. Дем'янчук, Л. Коваль, О. Кондратюк, В. Кузь, Н. Ничкало, О. Родін, О. Сухомлинська, Є. Сявакко, М. Ярмаченко та ін.

Провідні вітчизняні лінгводидакти (З. Бакум, О. Горошкіна, Є. Голобородько, Н. Діденко, Т. Донченко, В. Заєць, О. Караман, С. Караман, В. Мельничайко, Е. Палихата, Г. Передрій, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Потапенко, В. Тихоша та ін.) наголошують, що розвиток творчих здібностей кожного учня відбувається не лише під час проведення уроків української мови, а й у процесі позакласних заходів, на яких учні вдосконалюють мовну, мовленнєву, комунікативну, соціокультурну компетентності. Опрацювання наукових джерел засвідчує, що позакласна робота є потужним ресурсним потенціалом для формування соціокультурної компетентності учнів.

Мета статті – обґрунтувати змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8 – 9 класах загальноосвітнього навчального закладу та уточнити поняття «позакласна робота з української мови».

Аспекти змістових сегментів позакласної роботи. Автори «Методики навчання української мови в середніх освітніх закладах», зміст поняття «позакласна робота» тлумачать як цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, на основі пізнавальних інтересів учнів мовні заняття з ними, що виходять за межі уроків, іноді й за межі програми з метою поглиблення знань школярів, активізації їхньої пізнавальної діяльності (Караман С. О., 2000).

У дослідженні Н. Діденко позакласну роботу з української мови у процесі профільного навчання визначено як особливу цілеспрямовану складову профільної мовної освіти, яка проводиться в позаурочний час, характеризується добровільним виявом, і містить зв'язок з системою уроків, скерована на інтелектуальний загальний розвиток, формування мовної особистості учня, загальнолюдських цінностей, розвитку творчих умінь і навичок, пізнавальної пошукової активності, готовності до подальшого професійно орієнтованого навчання (Діденко Н., 2015, с. 3).

Нам видається, що запропоновані свого часу тлумачення поняття «позакласна робота» потребують уточнення з огляду на зміни й трансформації в сучасному суспільстві, а відтак і в освітньому полікультурному просторі. Нині перед загальноосвітніми закладами стоїть завдання підготувати цілісну, креативну, самостійну особистість, спроможну швидко орієнтуватися в масштабних інформаційних потоках, відповідальну

за власні мовленнєві вчинки, здатну до продуктивної взаємодії з представниками різних культур, однак спостереження за навчально-виховним процесом, опитування вчителів-словесників, анкетування учнів 8 – 9 класів засвідчують, що вони не завжди вміють правильно користуватися здобутою інформацією, відчувають брак соціокультурних знань у процесі спілкування, що засвідчує необхідність пошуку ефективних механізмів, засобів та умов формування соціокультурної компетентності. Оскільки можливості уроку хронологічно обмежені, до того ж у процесі уроку необхідно реалізувати триєдицу мету й низку часткових завдань, вважаємо доцільним використати соціокультурний потенціал позакласної роботи з української мови, що уможливить збільшення накопичення соціокультурної інформації.

Завдання позакласної роботи у процесі навчання української мови полягають у розширенні, поглибленні здобутих на уроках мови знань, удосконаленні практичних умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета. Позакласна робота має значний виховний потенціал, оскільки сприяє формуванню в учнів поваги й інтересу до культури українського народу-носія мови, вихованню культури спілкування, потреби в практичному застосуванні української мови в позанавчальних ситуаціях, у підтриманні інтересу до навчання. Для нашого дослідження важливим виявилось твердження С. Карамана, що позакласна робота «сприяє інтегруванню відомостей, отриманих учнями на уроках української мови та літератури, історії й географії, музики та образотворчого мистецтва й з інших предметів у слово» (Караман С. О., 2000, с. 112).

Грунтовний аналіз наукових студій українських лінгводидактів (О. Горошкіної, С. Карамана, О. Ковтун, О. Кучерук, І. Лопушинського, І. Марунич, С. Омельчука, М. Пентилюк, Г. Передрій та ін.) дозволив дійти висновку, що, під час організації позакласної роботи з української мови важливого значення набуває вибір її змісту з такими обов'язковими компонентами: *прагматичним*, що зумовлює формування в учнів комунікативних умінь і навичок; *гносеологічним*, спрямованим на розширення в учнів знань про загальні закономірності розвитку мови, питання лексикології, фразеології, фонетики, граматики, діалектології і топоніміки тощо; аксіологічним, зорієнтованим на розвиток в учнів ціннісних орієнтацій і мотивів діяльності. З огляду на діапазон проблеми дослідниця Діденко Н. виокремлює *когнітивно-професійний компонент* – поглиблення знань учнів про особливості професійного спілкування, зокрема жанри мовлення, пов'язані з обраним фахом, мовленнєвий етикет ділового спілкування тощо (Діденко Н., 2015).

Завдання позакласної роботи з української мови для учнів 8 – 9 класів полягають у розши-

ренні, поглибленні здобутих на уроках знань, удосконаленні умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета. Значення позакласної роботи полягає і в тому, що учні оволодівають багатьма необхідними вміннями й навичками, зокрема користуватися довідковими, лексикографічними виданнями, здійснювати інформаційний пошук, виступати перед аудиторією, організовувати конкурси, вечори та ін. (Діденко Н., 2015).

На відміну від уроку, що регламентований вимогами Держстандарту та чинної програми, зміст позакласної роботи має ширший змістовий діапазон і формується з урахуванням викликів сьогодення, краєзнавчого компонента, уподобань учителя-словесника.

Ми проаналізували понад 50 планів роботи гуртків з української мови для 8 – 9 класів і переконалися в багатовекторності змістового їх наповнення. У процесі аналізу і синтезу шкільної документації було виокремлено такі змістові домінанти в організації гурткової роботи: «Цікава граматики», «Ономастика», «Лексикологія і фразеологія», «Риторика» тощо. Найбільш актуальним у 8 – 9 класах вважаємо ознайомлення учнів з граматичною інформацією, що поглиблює й розширює знання, здобуті під час уроків української мови. Значну кількість сценаріїв позакласних заходів з української мови для учнів 8 – 9 класів ми розробили й оприлюднили на шпальтах Всеукраїнського науково-методичного часопису «Українська мова і література в школах України». Оскільки згідно з чинною програмою учні опановують відомості з синтаксису й пунктуації, завдання позакласної роботи полягає в забезпеченні системності й наступності задля підтримання стійкої мотивації до навчання української мови, усвідомлення граматичної теорії, її трансформації в практичну площину, репрезентації самотності української мови. Під час заняття з теми «Без граматики не вивчиш і математики» мовного гуртка учні опанують відомості про роль і структуру граматики, граматичні норми, засоби поєднання слів у словосполученні та в реченні, особливості перекладу українською мовою прийменникових конструкцій з російської мови, граматичні особливості частин мови в інших мовах, складні випадки слововживання, граматичні зв'язки в прислів'ях і приказках (Караман С. О., 2000). Крім того, вони засвоюють інформацію про синтаксичне членування мовлення, загальні правила текстотворення, логіку розвитку думки, синтаксичну синонімію, необхідність уникання багатослів'я, однамнітних граматичних форм, невмотивованої інверсії тощо. Саме на заняттях гуртка вчитель-словесник подає інформацію про походження розділових знаків, факультативні, авторські розділові знаки. Осмислення граматичної теорії, здобутої на уроках української мови та заняттях гуртка сприяють формуванню в учнів уявлення про мову як динамічну систему, що постійно розвивається.

Змістовий компонент позакласної роботи умовно можна поділити на мовознавчий і соціокультурний сегменти. Перший сприяє збагаченню й розширенню знань учнів із рідної мови; створює інтелектуальне тло, що уможлиблює усвідомлене й осмислене засвоєння програмового матеріалу; розвиваються уміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності учнів. Другий сегмент (соціокультурний) містить такі важливі напрями, як вивчення і спостереження мови в усіх її різновидах, збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою тощо. Оскільки мова охоплює всі пласти національної культури, у ній закладено невичерпні можливості формування пізнавальних інтересів учнів, що значною мірою впливає на формування їхньої національної свідомості. Систематичне введення до змісту позакласної роботи з української мови позамовного матеріалу допомагає педагогу викликати в учнів інтерес до державної мови, навчити поважати себе, свою родину, свій народ, любити й шанувати свою мову.

У межах мовознавчого сегмента виокремлюємо такі складники, що корелюються з рівнями мовної системи: фонетичний, лексико-фразеологічний, морфемно-дериваційний, морфологічний, синтаксичний, стилістичний, риторичний, орфографічний та пунктуаційний.

Соціокультурний сегмент містить позамовні відомості, які допомагають краще опанувати мову. Наприклад, пояснюючи особливості написання таких власних назв, як Маріуполь, Севастополь, Мелітополь і Тернопіль, доцільно дати етимологічну довідку про різне походження омонімічних компонентів –поль, і –піль, що допомагає учням уникнути орфографічних помилок у процесі мовної практики.

Опанувати написання власних назв допоможе цікава інформація про відомих людей, імена яких стали назвами певних предметів. Наведемо уривок тексту, запропонований учням 8 класу.

У нашій мові є назви предметів, явищ, які названі іменами людей, але пишуться з маленької букви.

Звернемо увагу ось на такі назви: дизель, ампер, ватман, вольт, герц, рентген. За цими назвами стоять реальні люди: німецький інженер Дизель, французький хімік Ампер, власник паперової фабрики, англієць Ватман, італійський фізик Вольт, німецький фізик Герц, німецький фізик Рентген.

Ось назви квітів: бегонія, камелія, магнолія. Мало хто знає, що назви ці утворені від імені французького ботаніка Бегона, італійського священика Камеллі, що привіз у Європу з Японії цибулинки квітів, французького природознавця Магнолія (Антоненко-Давидович Б. Д., 1997).

Зауважимо, що змістове наповнення соціокультурного сегмента позакласної роботи з української мови орієнтоване передусім на вимоги чинної програми (соціокультурної змістової

лінії), що сприяє формуванню соціокультурної компетентності учнів, тому доцільно пропонувати учням завдання, які спонукають до самостійного спостереження над мовою, сприяють розумінню різних типів синтаксичних конструкцій, збагачення словникового запасу учнів шляхом введення в тексти лексем, що репрезентують національну самобутність української мови на зразок *берегиня, оберіг, рушник, чорнобривці, кульбаба, мальви, лелека, криниця, журавель, джерело, родина, водограй, родина, небокрай* тощо. Продуктивними вважаємо завдання, що підвищують культуру мовлення учнів 8 – 9 класів, формують в учнів чуття мови та слова, зокрема комунікативно доцільний добір перифраз, синонімів, антонімів, вибір з низки паронімів, наприклад:

- Прочитайте. Поясніть, за яким значенням розрізняють подані слова. Поставте виділені іменники в родовому та орудному відмінках однини. Складіть із ними прості односкладні та складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною.

Вираз і вислів. Ці слова вважали за абсолютні синоніми, тому в класичній літературі бачимо іменник *вираз* у різних значеннях: «Почала... солідними *виразами* любові промовляти» (І. Нечуй-Левицький); «*Вираз* на лиці понуро-урочистий» (П. Куліш).

У сучасній українській літературній мові ці слова розрізняються за значенням: там, де мовиться про якусь думку чи міркування, передані небагатьма словами, кажуть *вислів*: «*За висловом* чийм» (Російсько-український фразеологічний словник І. Виргана й М. Пилинської), у всіх інших випадках, зокрема й у математиці, користуються іменником *вираз*: «Ротмістр і очима і всім *виразом* показував, щоб він забирався геть» (П. Панч); *вираз* $a^2+b=c$ (Антоненко-Давидович Б. Д., 1997, с. 44-45).

Відсутність, присутність, брак, наявність. В українській мові є слова *відсутність, відсутній, присутність, присутній*, які вживаються стосовно наявності чи відсутності когось. Наприклад: «Ще з-за дверей почув голосні розмови і веселі сміхи офіцерів, *присутніх у залі*» (І. Франко); «Треба записати всіх *відсутніх* на зборах» (із живих уст); «Злочинця допитано в *присутності* свідків».

Проте часто слова *відсутність, відсутній* уживають навіть тоді, коли мовиться не про людей, а про речі: «*За відсутністю* достатніх доказів такі справи слід припиняти»; «На літеру В чомусь *відсутні* слова «вагання», «вагатися». Чи на своєму місці стоять у цих реченнях такі слова, чи, може, краще сказати по-українському «за браком достатніх доказів», «на літеру В чомусь *бракує (нема)* слова «вагання»? Певно, що краще. Українська художня література у своїх класичних і сучасних зразках користувалась саме такими словами: «Коли в тебе *бракує* того насіння, позич його» (О. Стороженко); «*Брак* досвіду до лиха приведе» (переклад М. Бажана) (Антоненко-Давидович Б. Д., 1997, с. 46-47).

Гірка чи гора? «Володимирська *гірка*» – бачимо напис при вході на Володимирську гору в Києві; «З Володимирської *гірки* видно Поділ, Дніпро-Славутич з чудовими київськими пляжами й далекі задніпрянські простори», – читаємо в сучасному нарисі. Але чому там і там написано *гірка*, а не *гора*? Невже вона – набагато менша за інші гори, що на них розкинулася наша українська столиця, – за Батієву, Старокиївську, Щекавицьку? Ні, не менша, отож, немає підстави називати її іменником зі значенням зменшеності. Але в українській мові слово *гірка* має не так зменшене, як пестливе значення: «Пахло березовими бруньками, шуміла повідь та дзюрчали струмочки з кожної *гірки*» (Марко Вовчок). Узвишшя, менші за гору, зветься по-українському *горб* («Вирубала дрючок та стала на *горбі*». – Казка), *пагорбок*, *пагорб*, *пагорок* («По зелених *пагорбках* паслися вівці», – П. Панч). Високі Дніпрові схили здавна зветься на Україні горами (Антоненко-Давидович Б. Д., 1997, с. 48-49).

Дебошир, deboширство, бешкетник, бешкет. Наші газетярі вподобали слова *дебошир*, *дебоширство*, дарма що ні в класичній літературі, ні в народній мові їх не натрапиш. Так, часто читаємо на шпальтах наших газет: «З *дебоширами* треба повести рішучу боротьбу»; «*Дебоширство* в місцях

відпочинку – недопустиме явище»; «Затриманий п'яниця продовжував *дебоширити*», хоча немає ніякої потреби вдаватися до неукраїнських слів, які до того ж не кожний розуміє на Україні, коли є всім відомі українські слова: *бешкетник* («*Бешкетники* свистіли пронизливо й неприємно». – О. Льченко), *бешкет* («Ідіть, хлопці, не чиніть *бешкету*». – С. Васильченко), *бешкетувати* («Сором ховатися – умів *бешкетувати*, зумій і відповідь казати». – С. Васильченко) (Антоненко-Давидович Б. Д., 1997, с. 52-53).

Висновки. Отже, окреслені змістові сегменти позакласної роботи з української мови сприяють збагаченню й розширенню знань учнів, розвивають їхні вміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності, забезпечують ефективне формування соціокультурної компетентності. У межах статті схарактеризовано лише окремі аспекти змістового компонента позакласної роботи з української мови у 8 – 9 класах.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні особливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій у позакласній роботі з української мови, розроблення спеціальних програмних засобів, навчальних комплексів інтегративного характеру.

Література

1. Александрова В. Ф. Поглиблюємо знання з української мови у процесі позакласної роботи: Навч.-метод. посіб. / В. Ф. Александрова. – К.: Аграр Медіа Груп, 2016. – 126 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо: 4-е вид. перероб. і доп. / Б. Д. Антоненко-Давидович. – Київ: «Українська книга», 1997. – 336 с.
3. Діденко Н. Методика позакласної роботи з української мови у процесі профільного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Н. Діденко – К., 2015. – 20 с.
4. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / С. О. Караман. – К.: Ленвіт, 2000. – 272 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилука, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова. – К.: Ленвіт, 2009. – 400 с.
6. Програми з позашкільної освіти. Дослідницько-експериментальний напрям / [Л. Л. Барановська, О. В. Биковська, О. І. Борзенко та ін.; упоряд. О. В. Лісовий, С. О. Лихота]. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2010. – 124 с. – Вип. 2.
7. Melekhina M. B. Recursive Model of a Methodical Competency Formation of a High School Teacher in the Context of Competency-Based Education / M. B. Melekhina // International Education Studies; Vol. 8, No.2, 2015, – P. 142 – 150, DOI:10.5539/ies.v8n2p142.

References

1. Aleksandrova V. F. (2016). Pohlybliuiemo znannia z ukrainskoi movy u protsesi pozaklasnoi roboty [Deepen the knowledge of the Ukrainian language in the extracurricular activities: Teach .-method. guidances]. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 126 (ukr).
2. Antonenko-Davydovych B. D. (1997). Yak my hovorymo [As we speak]. Kyiv: «Ukrainska knyha», 336 (ukr).
3. Didenko N. (2015). Metodyka pozaklasnoi roboty z ukrainskoi movy u protsesi profilnoho navchannia [Methodology of extracurricular activities on the Ukrainian language in the profile education]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 20 (ukr).
4. Karaman S. O. (2000). Metodyka navchannia ukrainskoi movy v himnazii [Methods of teaching Ukrainian language in School]. Kyiv: Lenvit, 272 (ukr).

5. Metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitnikh zakladakh [Methods of teaching Ukrainian language in secondary educational establishments] (2009). M. I. Pentylyuk, S. O. Karaman, O. V. Karaman, O. M. Goroshkina, Z. P. Bakum, M. M. Barahtyan, I. B. Haydayenko, A. G. Haletova, T. V. Korshun, A. V. Nikitina, T. G. Okunevych, O. M. Reshetylova (Ed.), Kyiv: Lenvit, 400 (ukr).

6. Baranovska L. L., Bykovskaya A. V., Borzenko A. V. and others. (2010). Prohramy z pozashkilnoi osvity. Doslidnytsko-eksperymentalnyi napriam [Programs of school education. Research and experimental direction]. A. V. Lisovyj, S. A. Lyhota (Ed.). Kyiv: LTD «Information system», 2, 124 (ukr).

7. Melekhina M. B. (2015). Recursive Model of a Methodical Competency Formation of a High School Teacher in the Context of Competency-Based Education. *International Education Studies*, 8 (2), 142-150, DOI: 10.5539 / ies.v 8n2p142 (eng).

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ В 8-9 КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ

Александрова Валентина, старший преподаватель кафедры украинского языка, Киевский университет имени Бориса Гринченко, ул. Тимошенко, 13-б, 04212 Киев, Украина, wenera_alex@ukr.n

В статье раскрыто содержательный компонент внеклассной работы по украинскому языку в 8-9 классах общеобразовательного учебного заведения, определены задачи внеклассной работы в процессе обучения украинскому языку, заключающиеся в расширении, углублении полученных на уроках языка знаний, совершенствовании практических умений и навыков учащихся; воспитании инициативы, самостоятельности, творческих способностей, интереса к предмету, выделены языковедческий и социокультурный сегменты в содержательном компоненте внеклассной работы.

Ключевые слова: внеклассная работа; содержательный компонент внеклассной работы по украинскому языку; социокультурная компетентность учащихся; языковедческий и социокультурный сегменты содержательного компонента внеклассной работы.

EXTRACCLASS ACTIVITY CONTENT IN UKRAINIAN IN THE 8-9-th YEARS OF SECONDARY SCHOOL

Aleksandrova Valentina, Senior lecturer in Ukrainian, Borys Grinchenko Kyiv University, 13-b Timoshenko Str., 04212 Kyiv, Ukraine, wenera_alex@ukr.net

The article reveals the content component of the extracurricular work on the Ukrainian language in the 8th and 9th forms of the general educational institution, namely, activities that are specially practiced outside of the hour, which have their own meaning, but are not always provided for in the curriculum: interesting information about the language from vocabulary, phraseology, stylistics; Familiarization with dictionaries, reference books; the development of the literary language; Questions of origin of names, surnames, geographical names, study of toponymy of settlements, districts, cities, regions; Collection of material on linguistic phenomena; Specific forms, methods and methods of carrying out this work aimed at stimulating students' interest in learning the subject. Tasks of extracurricular work in the process of teaching the Ukrainian language are to expand, deepen the knowledge gained in the lessons of the language, improve spelling, punctuation and stylistic skills, improve the student's speech culture, activate mental and creative abilities, create an intelligent background that favors a conscious and deep Assimilation of educational material; Education initiative, independence, creativity, interest in the subject; Promoting the all-round development of the individual. Highlighted linguistic and socio-cultural segments in a meaningful component of extracurricular activities that encourage independent monitoring of language, promote the formation of students' conception of language as a dynamic system, which is constantly evolving.

Keywords: class work; linguistic and socio-cultural segments substantial component of extracurricular activities; socio-cultural competence of students; substantial component of extracurricular activities on the Ukrainian language.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2017

Прийнято до друку 25.05.2017